

Taurlar

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 22 января, 2025

Taurlar

TAURLAR

Strategik taýdan möhüm ýerleriň biri hasaplanýan Krym ýarymadasynyň ilkinji ýaşajylyary hasap edilen taurlar Krymyň Kerç diýen ýerinden başlap tä Rumyniýanyň Danube sebitlerine çenli aralykda uzap ýatan Krym daglarynda ýaşapdyrlar. Iňňän gadymy döwürde "Tawrika", "Tawris", "Tawrik peninsula" diýip tanalan bu ýarymadanyň ady taurlar bilen baglanşykly dakylan atlardyr.

Miladydan öňki 700-nji ýyllardan başlap Krym ýarymadasynyň Kefe, Kerç we Balaklaw a ýaly port şäherlerde antiki grek köpçülikleýin göçüp gelmeleri başlaýar, göçülen ýerler b.e.öň 100-nji ýyllarda Rim imperiýasynyň düzümine birikdirilýär. Taurlar bolsa gadymy Gresiýanyň we Rimiň sebitdäki agalygyna galtamançylykly hereketleri sebäpli uly howpa öwrülipdur we olar häzirki Balaklaw sebitinden hüjüm edipdirler.

B.e.öň 64-nji we miladynyň 24-nji ýyllarynda ýaşap geçen Strabon atly taryhçy we geografiýa tarapyndan ýazylan 17 tomlyk "Strabonyň geografiýasy" ("Strabo Geographica") atly taryhy-dokumental işinde taurlaryň skif-sak taýpasydygy anyk ýazylan. [Seret: W.W.Latyşew1893, 122]

Türkolog alym Mirfatyh Zakiýew "Origin of Türks and Tatars, 2002" atly eserinde taurlaryň skif-sak taýpa konfederasiýasynyň bir bölegidigini, skifleriň pers patyşasy Dariniň basybalyjylykly ýörişlerini yza serpikdirmek üçin taur, agatyr (Agaç-äri), neuri, androfag, melanhlen, gelon (Gilaki-Gilan-Gaýy), budin we sauromat (sarmat) taýpa kethudalary bilen duşuşyk geçirendigi Gerodotyň taryhynda [Herodotus, 1972, B. 4, 102] aýdylýandygyny bellemek bilen taurlaryň kiçi-kirim jemagat däldigini, Gerodota salgylanyp olaryň Krymyň Kerç diýen ýerinden Rumyniýanyň Danube diýen

ýerine çenli ýaýylyp ýatan daglyk zonada ýaşaýandyklaryny [Herodotus, 1972, IV, 99] ýazýar.

M.Zakiýew iň gadymy türki dilinde we türki dilleriň häzirki gypjak şiwesinde "tau" sözüniň "dag", "tau – er" sözüniň bolsa "Dag äri – Dag ýigidi" (ýagny "daglylar") manysyny berýändigini, her ikisiniňem antiki türki taýpalaryna degişli Itil (Idil-Wolga) bulgarlaryna we krymly taurlara soňra tatar diýlendigini aýdýar.

Şeýle-de belli alym skifler döwrüni perslere baglanyşdyrjak bolýan käbir taryhçylaryň Taur (Tagar, Togar, Toçar, Tokar, Dogarma) atlandyrmasy eýran dillerine iltejek bolmagynyň ýerliksizdigini, bu atlandyrmalaryň fonetiki taýdan "Tau" sözi bilen ýakynlygynyň görnüp durandygyny ýazýar.

Tokarlaryň aslynyň kimligini eýran dilleri boýunça doktorlyk dissertasiýasyny goran Walter Bruno Henning 1938-nji ýylda ýazan “Tokhars and Türks – Argi and the Tokharians” atly makalasynda aýratyn nygtap "Tokhar-Tau-ar- dag halky" manysyny berýär we olar Turfan, Karaşar sebitinde ýaşapdyrlar. Hun we Göktürk(men) döwletleriniň agzasy hökmünde ýatlanýar, subarlar we asesler bilen birlikde Baktriýa sebitinde ady geçýär. Ttaugara, Ottokars ~ As-Tokhars, Düger we Tuhsi ýaly atlar bilen atlandyrylypdyr" diýip ýazýar.

[Seret: W.B.Henning, "Tokhars and Türks – Argi and the Tokharians", 1938]

Hasan Mamaý “Alans in Pyrenees” atly makalasynda ruslaryň Demirgazyk Osetiýa diýip at beren Digoriýasynyň aslynda Toksi-Tokar-Düger diýen türki sözüniň adygeý dilinde aýdylyşydygyny belleýär.

Togarlaryň (toçar-tokar) türki taýpadygy Mahmyt Kaşgarlynyň "Diwany lugat-et-türk" eserinde-de agzalýandygyny belläp geçen Zakiýewiň pikirçe, hristian we ýewreý dini kitaplarynda ady geçýän "Togar" (Togarma – ibrany dilinde -ma köplük san goşulmasy) sözüniň we skif taýpalaryna "taur" diýilmegi bilen "Tokar" atlandyrmasynyň iňňän ýakyn baglanyşygy bar.

Günbatar göktürkmenleriň budun begligi soňabaka kuwwatly kaganlyga öwrülip, tutuş 500 ýyllap Kawkaz we Garadeňiz sebitlerinde höküm sürüpdir. Olaryň Krymdaky bölegi bolsa

Hazaryýa ady bilen kiçeňräk hanlyk hökmünde 1100-nji ýyllara çenli dowam edipdir. Özlerini "Togarma"-nyň on oglunyň ýedinjisinden gaýdýar diýip hasaplaýan hazarlar bilen taurlaryň ýakynlygy şol bir wagtyň özünde türkî halklaryň bu sebitlerde iňňän gadymy döwürlerden bäri ýaşap gelendigini görkezýär.

Taurlar Anadoly ýarym adasynda-da ýaşapdyr. Gadymy gresiýalylaryň aýtmagyna görä, Tauris (Toros) daglarynda taurlar ýaşapdyr. Grekler şol daglara Taur daglary (Taurus Mountains – Toros daglary) diýip at beripdir.

[Seret: I.W.Pýankow 1997, 283].

M.Zakiýew Anadola göçen taurlaryň Toros daglaryna (Taurus Mountains) öz atlaryny goýandyklaryndan ugur alyp, b.e.öň 3000-nji we 2000-nji ýyllar aralygynda Anadolyň demirgazyk-günbatarynda ýaşan troýalylaryň (Troýans) aslynyň türkî taýpalara degişlidigini orta atan Ibrahim Kafesoglynyň we beýleki türkologlaryň çaklamalarynyň tassyk bolmagy üçin seresaply ylmy barlaglaryň geçirilmeginiň gerekdigini ýañzydýar. Şeýle-de alymyň aýtmagyna görä, täze barlaglaryň netijesinde gadymy döwürde Anadoly, Ýakyn Gündogar, Kawkaz-Garadeňiz we Idil sebitlerinde, Günbatar Sibirde we Orta Aziýada, hatda Günbatar Ýewropada türkî dilde gepleýän zonalaryň bolandygy köplere mälim hakykatdyr. Şol sebäpli troýalylaryň hem türkî taýpalardan bolup çykaýma ähtimallygy uludyr.

Halit ÝAŞARKURT.

Taryhy makalalar